

SOSYALİZM: BİR HAYAT DÖNGÜSÜ*

Régis Debray

Hangi devirde olursa olsun, bilinçli ortak hayatın doğasını kavramak, onu üreten fikirlerin aktarıldığı maddi form ve süreçler -düşünce- nin toplumsal bir varoluşu olmasını sağlayan iletişim ağları- anlaşılmaksızın mümkün değildir. Dahası, bu aktarım ilişkileri ve araçlarının gelişiminin birbirini takip eden aşamaları -ki bunlara medyasfer diyebiliriz- düşünce tarihi açısından yeni bir dönemlendirmeyi getirmektedir.¹ İlk olarak, logosfer diye adlandırabileceğimiz şey gelir: Yazının (ve kil tabletlerin, papirüsün, parşömenin) icadından matbaanın bulunuşuna kadar geçen uzun süreçtir bu. *Logos*'un ve aynı zamanda teolojinin çağında yazı, ilk ve en önemli olarak Tanrı'nın

*) NLR (II) 46, Temmuz-Ağustos 2007.

1) Bkz. *Cours de médiologie générale*, Paris 1991; bu makale "Neuvieme leçon: Vie et mort d'un écosystème: le socialisme"den uyarlanmıştır.

sözüdür, hiyeroglifin 'kutsal oymasdır'. İster İncil'de, ister Kuran'da olsun Tanrı emreder, insan yazıya geçirir ve sırası gelince de dikte eder. Okuma yüksek sesle ve başkalarıyla birlikte yapılır; insanın görevi icat etmek değil, ulaşılan gerçekleri aktarmaktır.

İkinci dönem, graforferdir; 1448'den başlayarak 1968'e kadar, Gutenberg devriminden televizyonun icadına uzanır. Aklın, kitabın, gazetenin ve siyasal partilerin çağıdır. Şair ve ressam, gerçekliğin garantörü olarak ortaya çıkar. Referans kaynağı bolluğu içinde icatlar fışkırır; görüntü yazıya bağımlıdır. Üçüncü olarak, bugün hâlâ genişlemekte olan videosfer çağı gelir; görüntü çağında kitap kaide olmaktan çıkar ve görünür olan, daha önceki devirlere ait Tanrı, Tarih, Gelişim gibi görünür olmayan şeyler karşısında üstünlük sağlar.

Bu mediolojik dönemlendirme, sosyalizmin, yani o büyük siyasal gayretin yıkılmış meşesinin, son yüz elli yıllık grafosfer içindeki hayat döngüsünü bir yere yerleştirme ve genişleme süreçleri denebilecek dönemler boyunca ekosistemleri araştırma şansı tanımaktadır. Sosyalizm burada, dallarından herhangi birinin içsel değeri bağlamında ele alınmayacaktır. Amaç daha çok bütün doktriner dallarının (Fourier'den Marx'a, Owen'dan Mao'ya, Babeuf'den Blum'a) altında yatan ortak mediolojik temeli anlamaktır. Bunun için sosyalizme, insanlardan (militanlar, önderler ve teorisyenler), aktarma araçları (kitaplar, okullar, gazeteler) ve kurumlardan (hi-zipler, partiler, derneklerden) oluşan bir toplam olarak yaklaşılabilmektedir. Ekosistem, belirli bazı hayat ve düşünce türlerini yeniden üreten bir çevre olarak özel bir sosyotop biçimi almaktadır. Profesyonel matbaacı bunun içinde önemli bir yer teşkil eder; bu, proletarya teorisi ve işçi sınıfının durumu arasındaki anahtar bağlantıdır. Proleter entelektüelleştirme ve entelektüel proleterleştirmenin en iyi teknik araçları, işçi partilerini oluşturan ikili hareket burada yatar. Çünkü bir matbaa işçisi, ideal olarak bir 'işçi entelektüel ya da entelektüel işçidir', sosyalizmin ekseni haline gelecek olan ideal insan tipi, 'bilinçli proleter'dir.

Ekosistemin hayat döngüsü, en azından Fransa'da, Temmuz Devrimi'nden hemen sonra başlar. Örgütlü Saint-Simonculuk 1831'de bir kış akşamı, marangoz Gauny'nin kitapçı Thierry ile Paris'te tanışmasıyla başlamıştır. Saint-Simoncu 'aile'nin propaganda işi her idari bölge için planlanmıştır ve yerel yöneticiler işçilerin eğitiminden sorumlu tutulmuşlardır. Böylece şapkacılar, tuhafiyeciler, marangoz-

lar, seramikçiler, memurlar, matbaacılar, oymacılar ve akşam sınıflarını yürütmekle ve en önemlisi de, *Le Globe*, sonra *La Ruche populaire*, *L'Union* ve daha birçok gazeteyi çıkarmakla sorumlu olan dizgi dökümcüleri arasında bir dizi yeni karşılaşma meydana gelmiştir. Bu döngü, videosferin birinci yılı olan Mayıs 1968'den sonra durmuştur. Fakat sosyalizmin hayat döngüsü daha geniş bir zaman yayı içinde anlaşılabilir: grafosfer çağı. Erken modern çağda, 'kitabın ortaya çıkması'ndan başlayarak, grafosferin kendisi üç bölüm oluşturur: reformasyon, cumhuriyet, devrim.

Genetik Helezon

'Sosyalizm' kelimesinin mucidi, hoş bir matbaacı, ansiklopedici ve 1848'ci olan Pierre Leroux'ydu. 1797'de bir meyhanecinin oğlu olarak dünyaya gelen Leroux, Politeknik Okulu'na girdi, sonra bir matbaada çalışmaya başladı ve orada piano tipi denen yeni bir süreç başlattı. 1824'te *Globe* gazetesini ve George Sand'le birlikte 1841'de *Revue Indépendante*'yi çıkardı. Boussac'tan yola çıkarak kendi matbaasını kurdu; öğrencileri ve okuyucularından oluşan küçük bir topluluk oluşturdu. 1848'de Kurucu Meclis'e seçildi, ancak 1871'de ölümünün ardından Komün tarafından resmen onurlandırıldı. İşte, işçi hareketinin genetik helezonu haline gelecek olan kitap, gazete ve okul bileşimi Leroux tarafından önceden tasarlanmıştır. Sosyalizm, boynunda matbaacı etiketiyle doğmuştu.

Kitap, gazete, okul: Siyasal programlardan önce gelen bir pratik kültürün hatırlatıcısıdır. Sosyalizm bir fikir haline gelmeden önce bir zanaat oluşumuydu. Yol alması, belli bir tarihsel anda, 1864'te Birinci Enternasyonal'in Londra'da kurulmasıyla gerçekleşti. 1866'da Paris'te Eğitim Birliği kuruldu. 1867'de Marinoni tarafından döner baskının bulunmasıyla basım adetleri on katına çıktı; aynı zamanda özel bir bilinç biçiminde benzer bir artış gözlemleniyordu. Ustabaşı Pierre Bruno, Komün arifesinde yayınlanan günlüğünde, "19. yüzyıl işçi sınıfının üç beklentisi vardır," diye yazıyordu. "Birincisi cehaletle savaşmak, ikincisi yoksullukla savaşmak, üçüncüsü de birbirine yardım etme."² İlk ve en önemlisi, aklın güçlerinin slo-

2) Akt. Georges Duveau, *La pensée ouvrière sur l'éducation pendant la Seconde République et le Seconde Empire*, Paris 1947.

gamı olan cehaletle savaşıyordu. İşçi sınıfı sosyalizmi de, grafosfer çağının egemen ruhu olan aklın bir ürünüydü.

Matbaacılar, entelektüeller ve öğretmenler, sosyalist hareketin üç destekçisiydi; mediolojik üçlemenin bir ayağını oluşturuyordu. Herhangi bir işçi evinde veya *maison du peuple*, halk evinde sunulan neydi? Bir kütüphane, gazeteler, akşam sınıfları ve dersler. Bugün hâlâ platformlar, kitaplar ve gazeteler varlığını sürdürüyor. Fakat iletimin ana eksenini başka bir noktaya kaymış durumda; önceden işçilere eğitim veren dernekler ve halk üniversitelerindeki kitaplar, öğretmenler veya seyyar dersler üzerindeki aurayı sağlayan kutlama aparatı, itibar ve değerleri de beraber düşünmek gerekiyor.

Tabii ki, güçlü bir sözlü kültür de işçi hareketinde büyük rol oynuyordu: mitinglerde söylev çekenler, kongre konuşmacıları, konferanslar; Pré-Saint-Gervais'te Jaures, Kızıl Meydan'da Lenin, 1936'da Tours'da ya da Place de la Nation'da Blum, hepsi de mikrofonun nimetlerinden yoksun bir ortamda, sesleri kısılana dek bağırarak, yorgunluktan bitap düşerek, on binlerce dinleyicinin önünde konuşuyordu. Fakat eğer sosyalizmin sözcüsü, kürsüsüne de matbaasına olduğu kadar önem veriyorsa, retorik de bir kitap kültürünün ve yazılı sözle uzun bir tanışıklığın damgasını taşıyordu. Doğaçlama konuşmaları bile bir okuyucu ya da araştırmacı hissi uyandırmaktadır. Bu insanların birçoğu büyük parlamento üyesi, hatip, klasik cumhuriyetçi gelenekteki kürsü sahipleriydi. Ancak konuşmaları daha ziyade yazılı söz üzerine kuruluydu; hem kendilerinin hem de halkın gözünde kanunun gerçek temeli buydu.

Görünmez Olanın Güçleri

“1789'dan beri yalnızca fikirler, proletaryanın gücünü ve kurtuluşunu yarattı. Onlara her tür zaferi verdi,” diye yazıyordu Blanqui (1789'un fikirlerini Paris Komünü'ne aktaranlardan biri). Soyut kavramlar, bir militanın çıraklık döneminin abecesiydi. Proletarya ve burjuvazi kavramları, tıpkı bunların altında yatan emek gücü, artı değer, üretim ilişkileri, vb. duyularla algılanabilir değildi. İkinci olarak, bir tasarı ya da söylence olsun, ‘olması gerektiği gibi’ bir devrim fikri, mevcut olanın inkârı ve deneyüstülüğü, bugünün üstesinden gelinmesiydi. Hem bir mantıki söylem, hem de ahlâki bir vaat olarak sosyalist ütopya, ‘gündelik hayatın akışı’ndan içsel bir

kopuşu, kavramsal analizin gücünü kabul edilmiş toplumsal imge-leri, 'sömürü' gibi temel soyutlamalara ayırarak mobilize eden bir inancı gerektiriyordu.

Yazmak bireysel hafızayı kolektifleştirir, okumak ise kolektif hafızayı bireyselleştirir. Bunlar arasındaki ileri geri hareket, şimdiki zamandaki potansiyelleri ortaya çıkarıp, zeminler ve ön planlar yaratarak tarih duygusunu geliştirir; bu, sosyalizm fikri açısından bir temeldir. Dışarıda hava soğuksa ve gece de uzunsa, hafıza yalnız olmadığımız anlamına gelir. Buna Hegel'in deyimiyile, 'alfabetik hafıza' diyoruz. Hegel, alfabeyi kullanarak okuma yazma öğrenmenin "göz ardı edilemez eğitici değeri"ni hiyerogliflerle kıyasladığında, alfabetik yazı sürecinin nasıl zihin ilgisini mevcut fikir ve algılardan "kelimenin ve soyut bileşenlerinin daha biçimsel yapısı"na çevirdiğini ve bu sayede "zihinsel hayatın iç dünyasına istikrar ve özgürlük verdiği"ni betimliyordu.³

Che Guevera'dan Pam Van Dong'a, Castro'ya (otokrat haliyle değil, bir zamanların asisi olarak), Troçkistler olarak bilinen ayaklı ansiklopedileri de sayarsak, tanıdığım eylem adamlarının hepsi de ta-
kıntılı okuyuculardı; görüntülere açık olmadıkları kadar kitaplara sadıktılar. Bir Hegelci, bu durumu -'gizli olmayan hiçbir bilim' ve geçmişin 'provası' olmaksızın hiçbir gelecek olmadığı düşünülürse-okumanın eleştirel uzaklaşmaya ve ütöpik öngörüye yol açtığını söyleyerek açıklardı. Soyutlama eylemi destekler, hatırlama yeniliğe yol açar. En büyük modernleşmeciler, kariyerlerine geriye doğru bir adımla başlarlar, Rönesans geçmişe dönüşle, onu dönüştürmeyle ve bir devrimle ilerlemeye başlar. Columbus Amerika'yı kütüphanede, gizli metinleri ve kozmografileri dikkatle okuyarak keşfetmiştir. Fransa'da Ancien Régime, Montgolfer ya da Washington taraftarları tarafından değil, Lycurgus ve Cato taraftarları tarafından yıkılmıştır. Chateaubriand ve Hugo, edebiyatı Gotik yıkıntılarla devrimcileştirmiş, Nietzsche, pre-Sokratikler yardımıyla Jules Verne'e sıçramış, Freud Aşil'e geri gönmüştür.

Devrimcilerin talihsizliği çoğu insandan daha fazla mirasa sahip olmalarıdır. Ortak hafızanın aktarıcıları için yazılı söz hayati bir öneme sahiptir, çünkü analitik araçları geleneklerinden uyarlanmış-

3) G.W.F. Hegel, *Encyclopedia* § 459. Jacques Derrida tarafından analiz edilen bölüm, *De la Grammatologie*, Paris 1967, s. 36-45.

tır. Bir fikir mirası otomatik olarak aktarılabılır değildir. Tıpkı elektrikte iyi ve kötü iletkenler olabildiği gibi, soyutlamaların iletilmesinde de iyi ve kötü tarihsel dönemler vardır. Eşi olmayan bir devrimci eylem, bir nostalji duygusundan unutulmuş bir metne, kayıp bir ideale geri dönülerek başlar. Bir şeyi yeniden yapmayı anlatan reformasyon, cumhuriyet, devrim ya da prova etmek, yeniden başlamak, yeniden okumak gibi sözcüklerin ardında, hep bir kitabın arasında sondan başa doğru hareket eden bir el vardır. Diğer yandan, bir kasedi ya da diski ileri sarmak için bir düğmeye basan el, asla kurulu düzene bir tehdit teşkil etmez.

Parşömen Asaları

Eğer haber bültenlerinin, tarihi bir gösteri şeklinde takdim eden araçlar olduğu düşünülürse, arşiv de tarihi bir pratik olarak sunan araçtır. Bürokratik diktatörlük değil, devrimci ütopya olarak komünizmin hikâyesi de, arşivcilerin ve eski belgelerin hikayesi olagelmıştır. Komünizm, bir feodal hukuk uzmanı olan ve temel fikirlerini Rousseau, Malby ve antik parşömenlerden alan Gracchus Babeuf'un kitabı bir buluştur. Yazılı sözün büyük depolarında filizlenmiştir. Michelet şöyle demektedir: "Benim Fransız Devrimi tarihim arşivlerde başladı. Onu bu merkezi ambarda, [resmi kayıt bürolarında] yazıyorum." İnsanlar metinleri, metinler de insanları birbirine bağladı. Mitler, eylemler yarattı ve bu eylemler de yeni mitleri. Anlatıların eylemliliği, halkların eylemliliğini harekete geçirdi. Roma'nın tarihi, 1789'un vekillerini, Lamartine'in *Jirondenlerin Tarihi*'ni, 1848'cilerden Louis Blanc'ın *Fransız Devrimi Tarihi*'ni, Hugo'nun Komün'deki *Sefiller*'i ve Üçüncü Cumhuriyet'teki *Doksan Üç*'ü etkiledi

Asa, dünya çapında elden ele geçti: Ortaçağcı Babeuf'un kurucusu olduğu Eşitler Topluluğu'ndan, genç kütüphaneci Mao Zedung'un kurmuş olduğu Yeni Yurttaşlar Topluluğu'na. Babeuf'ten (1760-1797) bir yaş küçük olan Buonarotti (1761-1837), Beşler Heyeti'nin polisinden hileyle kurtularak arkadaşından kırk yıl fazla yaşadı. Buonarotti'nin yaşadıkları tarihi aktardığı *Babeuf'un Gizli Eşitlik Anlaşması* adlı kitabı Brüksel'de yayınlandığında, Marx da 1845'de sürüldüğü Paris'ten buraya gelerek sığınmış, bir paleograf ve arşivci olan ilk tilmizi genç Philippe Gigot'yu burada bulmuştu.

Brüksel'deki sürgün, 1815 Restorasyon'undan sonra olayların yönünü değiştirmeye başlamıştı. Burada Buonarotti, eski Konvansiyon delegeleri Barère ve Vadier'yle buluştu. Barère ve Vadier, Temmuz Monarşisi'nden çıkan gizli toplulukların yatağı olan ve sonradan Adalet Birliği'ne dönüşecek olan *carbonari*'yi örgütleyecekti. Adalet Birliği de daha sonra Marx, Engels ve 'Fransa'daki proletarya partisinin başı ve kalbi' olan Blanqui'nin delegeleri tarafından 1847'de Komünist Birlik olarak yeniden yapılandırılacaktı. Hapiste otuz dokuz yıl yatan ve dört idam cezası alan 'mahkûm' Blanqui (1805-1881) sayesinde Jakobenlikten sosyalizme, 1793'ten Paris Komünü'ne geçilmişti. Blanqui meşaleyi Vaillant'a, o da Jaurès'e teslim etmişti. Vaillant'ın *La Dépêche de Toulouse*'daki köşesinin ikinci başlığı "Okur"du ve ardından *La Revue Blanche*'de edebiyat eleştirmeni olan Blum onun yerini alacaktı.

Bu, bir olimpik maratondur. Ateşten çok ateşböceğine benzeyen parlayan harfler koşucudan koşucuya devrediliyordu; devrimci bir sevkıyatçı gibiydi ve mesajın özü tam da aktarılıyor olmasında yatıyordu. İnsanlar aracılığıyla aktarılan bu mesajlar, tıpkı bir zirveden diğerine aktarılan telgraflar gibiydi. Vadilerdeki fısıltıları, iki yüzyıldır ninelerden torunlara aktarılan hikâyeleri de unutmamak gerekir. "Çocukluğum, çağlar boyunca süren yoksulların uzun yürüyüşünü anlatan hikâyelerle geçti," diye anlatıyor eski Fransız komünisti Gérard Belloin.

Yerdeki bir ekmek kırıntısından, tabakta kalan bir damla çorbadan yola çıkılarak anlatılan hikâyelerdi bunlar. Nineler anlatıyordu; onlara da gençliklerinde anlatılmıştı. Tıpkı, tamamen kaybolmuş gibi görüldüğünden takip edilemeyen, ancak yer yer gün yüzüne çıkan yeraltı suları gibi, köylülerin çektiklerinin anlatısının kaynakları da bilinmiyordu. Fakat burada da, anlatı yeraltından yürümüş, anonim ağızlarca aktarılmış ve her kuşaktan bir sonrakine taşınmıştı. Anlatının çok sıklaştığı ya da tamamen ortadan kaybolur gibi olduğu zamanlar olurdu; ama asla yok olmazdı. Sürekli olarak bugünü ve geçmişi birbirine karıştırırdı; zaten geçmişin sıkıntılarından dem vurmak, bugünlere dikkati çekmenin bir yöntemi değil miydi? Bu çok eskiden mi olmuştu? Evet, yavrum, çok eskiden. Ama nereden biliyorsun? Bir çocuk için çok eski ne kadar eskidir ki?⁴

4) Gérard Belloin, *Nos rêves, camarades*, Paris 1979.

İşçi matbaası ve sosyalist kütüphane, anarşistler, Proudhoncular, Leninistler ve reformistler açısından bir ortak noktaydı. Saint-Simon bir matbaacı, son okuyucu ve kitapçıydı. Proudhon ve İspanya Sosyalist Partisi kurucusu Pablo Iglesias (1850-1925) matbaacıydı. Birinci Enternasyonal'in mirasını Fransız sosyalizminin acemi çavuşu Jules Guesde'e aktaran kişi de İspanyol bir gazeteci ve matbaacı olan ve Paris'te sürgünde bulunan José Mesa'ydı. Anarşistler ve sosyalistler aynı ailenin savaştan kardeşleriydi: broşürler, makaleler, gazeteler ve diğer yazılı kaynaklar hayatlarını dolduruyordu. İkisi de Luther'in izinden gidiyor, her yerde 'iyi kütüphaneler ve kitapçılar' kurmak adına zorluktan ya da paradan kaçınmıyorlardı. Marx ve Bakunin'in oğulları aynı kutsal sözü takip ediyordu: okumak ve başkalarına da okutmak. Gittikleri her yerde arkalarında bir kütüphane bırakıyorlardı. Hobsbawm, 1890 ile 1905 arasındaki yıllık yayınların sayısını karşılaştırarak Avrupa'da sosyalizmin nasıl belirgin bir etki yaptığını ölçmüştü.⁵

Kitap kültürünün vaaz veren anları da oluyordu. Hugo okuma-yazma bilmeyen işçiye şöyle sesleniyordu:

*Unuttun mu seni kurtaranın
Kitap olduğunu? Kitap orada tepelerde;
Işıyor, çünkü parlıyor ve aydınlatıyor,
Darağacını yıkıyor ve savaşı, yoksulluğu;
Konuşuyor: artık köle ve parya yok diyor.*⁶

Fakat bunun muzaffer versiyonu da vardı, Jules Vallès'in editörüne yazmış olduğu bültende, mutlu bir isyankârlık içinde "on beş günde kurulacak matbaa teknesi"nden ve "iki ayda yayına geçmek"ten bahsederek uyarıyordu. "Derin nefes alıyorum, göğsüm kabarıyor. 'Yayına geçmek', ateş emri vermek kadar güzel! Barikatlarda, çıtalaların arasında bir tüfek namlusuydu bu." Hugo ise şöyle yazıyordu: "Hiçbir şey, ağzı açık bir mürekkep şişesi kadar bir topun ağzına benzeyemez."⁷

5) Eric Hobsbawm, "La diffusione del marxismo (1890-1905)", *Studi storici*, Cilt 15, no. 2 (1974), s. 241-269.

6) Victor Hugo, "A qui la faute?", *L'Année terrible* (1872).

7) Jules Vallès. *L'Insurgé*, Lausanne 1968, s. 48-49; Victor Hugo, *Œuvres complètes*, Paris 1968, Cilt VII, s. 678.

Doğu Gizliliği

1945'ten sonra bu alfabetik kahramanlık, denizci fenerleri, alıştırma kitapları ve tükenmez kalemler eşliğinde Üçüncü Dünya'ya da sıçradı. Okur-yazarlık yoluyla, kurtuluş ile boş inancın karanlık gölgeleri milyonlarca beyaz sayfanın altına gömüldü; bu, Avrupa'nın 19. yüzyılına ilişkin Eluardvari sembolizm, 20. yüzyılın ortasında 'emperyalist Batı'ya karşı mücadelede yeni bir sığınak bulmuş oldu. Sömürgecilik karşıtı devrimin ilk eylemi, kitlesel bir okur-yazarlık kampanyası başlatmak oldu.⁸ Küçük Kızıl Kitap, Mao Çin'inin muskasıydı.

Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa'nın tedavülden kalkmış biçimlerinin devasa konservatuarında, geçmişin canlı kaynaklarının fosilleşmiş bir şekilde yattığı söz müzesinde, bu süreç donmuştu. Yine de, çalışkan ve bilgince 'gerçekte var olan sosyalizm', matbaa ruhliydu. UNESCO'nun kişi başına düşen kitap sayısı, halk kütüphaneleri, bir evin ortalama kitap masrafı gibi sayısal istatistikleri, Soğuk Savaş sırasında ekonominin debelenmekte olduğu ve işitsel-görsel kültürün zar zor ulaştığı komünist ülkelerin basılı yayın rekorlarının tümünü elinde tuttuğunu gösteriyor. Batı Avrupa'nın 19. yüzyılının hâlâ yaşanmakta olduğu eski dünya diyarlarına bir yolculuk, evrensel kitap kültürleri ve yazar idolleştirmelerine tanık olmak anlamına geliyordu; Sovyet yıldızları, oyuncular ya da müzisyenlerden ziyade yazarlar ve şairlerdi. Görüntünün körelmesine karşılık olarak, metnin hacim kazanmasıyla birlikte aurası da sansür tarafından büyütülüyordu.

Parti-devletlerin kelimelerin gücüne o kadar büyük bir saygısı vardı ki, onları sürekli olarak gözetim altında tutuyorlardı. Yine de, bu baskı her yeraltı yayını canlı bir el bombasına dönüştürüyor, Çarcı geleneklerin 'en iyileri'yle onları aynı hizaya getiriyordu. Her şey baş aşağı bir şekilde tekrar ediliyordu. Stalin döneminde, Rus entelijansiyası, zamana karşı duran matbaa savaşına, eski köstebek emeğine devam ediyordu. Rus yeraltısının uzun tarihinde Herzen'in *Kolokol*'undan, Lenin'in *Iskra*'sından, gizli matbaalardan, yasadışı haber bültenlerinden, ceketlere dikilen kitaplardan kadar başka ne

8) 1961'de katılım sağlamak için, Küba ulusal kampanyasında 1 milyon okuma yazma bilmeyen köylüyü yazıyla tanıştırması, kitabın ilerlemeci imgesiyle fiziksel bir karşılaşma gibiydi.

anlatılıyordu ki zaten? Dostoyevski'nin *Ecinniler*'inde Verkhovenski Şatov'un aklını çelmek için onu bir okul bahçesinde gömülü olan matbaa makinesini almaya gönderiyordu.

Muhafifler ile devlet arasında olduğu gibi, birçok muhalefet grubu içinde de savaş çizgileri matbaayla, özellikle de gazeteyle çiziliyordu. Rus popülistleri (Marksist çalışma grupları ve partilerin ataları), matbaaya, Batı'daki *carbonari* gizli örgütlerinden bile fazla önem veriyorlardı. Lenin kendisini Çernişevski veya Rusya'da bulunmayan Kiril harflerini almak için Londra'ya kadar giden Herzen ekolünden gelen bir yayıncı olarak tanımlamaktaydı.⁹ Daha iyi örgütlenmiş, bu yüzden de Çar dönemine göre daha az kana susamış olan Brejnev döneminin tersine, yazılı propaganda fiili propagandanın önüne geçiyor, onunla zaman zaman yer değiştiriyordu. 1880'lerin Rusya'sında 'editör'e en yakın meslek 'terörist' idi. Çar polisinin ezberi şuydu: "Matbaa nerede? Kurye zincirinin ilk halkası kim? Peki ya dağıtım deposu?" Gizli bir örgütün kafa adamı, ya bir kitapçı ya da bir matbaacıydı. En güç sorun her zaman için nesnelere (yıkıcı kitapları ya da bombaları) bavullara koyup taşıma sorunuydu.¹⁰

Doğu'da komünizmin çöküşü, Avrupa'daki son okur-yazar toplumların da yok olmasına tanıklık etti: bu, Avrupa'nın eski matbaa kültürü, Amerika'dan ithal edilen 'kitle kültürü'ne dönüşürken; şov dünyası aşırılığının, ucuz kitap baskıları ve klasiklerin okuyucularının azalması karşısındaki zaferiydi. Yeni küresel imge karşısında konumlanan Aydınlanma'nın tamamen kaçırılması, Disneyland'ın karşısında Diderot'nun yenilgisini bir kurtuluş gibi gösterebiliyordu. Dikkate değer bir tarihsel ironi şeklinde, hümanizmin siyasal zaferi, insanlığın kültürel yenilgisini getiriyordu. Doğu Avrupa'da televizyon ve reklâmların zenginlik dönemi, kitapçılar ve yayıncılar açısından zor bir dönemdi.

9) "Biz, teorisyenler ya da şöyle söyleyeyim, Sosyal Demokrasinin yayıncıları": V.I. Lenin, "Sosyal Demokrasinin Demokratik Devrimde İki Taktiği" (1905), *Toplu Eserler*, Moskova 1965, Cilt 9, s. 15-140.

10) Burada geçmeden Kamboçya'da Pot Pot'un 'gerçekte varolan sosyalizm' tavrının ne kadar yabancı olduğunu, kırsal cehaletin vahşi kültürünün, kentsel okuryazarlık ve öğrenme mistizmine ne kadar uzak olduğunu hatırlayalım. Kızıl Kamboçya itikadı: kitap yok, okul yok. Phnom Penh'de yayınevlerini ve kütüphaneleri yağmaladılar, üniversite ve liseleri kapatıldı. İzin verilen tek araç radyoydu. Kâğıtsız bir parti! Pol Pot'un ormana dönüş sistemi tutarlıydı: eğitimlilerin katli, ilkokulun ötesini görmüş herkes için bir koşul, toptan yabancı korkusu, kent medeniyetinin reddi ve siyasal eylem olarak gerontofobi (yirmi üç yaşının üzerinde hiç kimse örgüte bağlı olamazdı).

Tahsil Görülen Okul

Okulun tarihinin her zaman için siyasal bir önemi olduğu düşünülürse, siyasal bir tarihin de aynı zamanda bir okul boyutu olduğu görülür. 'Eğitim savaşı' daima solun gündeminde her zaman üst sıralarda yer almıştır. Bir dünya görüşünün pedagojisi olarak sosyalizm, kendi kurtuluşunun buradan çıkacağını biliyordu. Sosyalist düşüncenin okuluna giren her militan, sınıf kurallarını öğrenir. Sosyalist onur kuralları, iyi bir öğrenciyi model alır; sınıfın sıkıcılığına dayanabilen bir kişi sınıf düşmanını da yenecektir.

Erken dönem işçi hareketleri, kitle eğitiminin bulunuşundan önce yükselmiştir. İpek işçilerinin ayaklanması, dokumacıların grevleri ve sigorta kurumları, ortaya çıkmak için evrensel okullaşmayı beklememiştir. Fakat sendikacılık ve 'işçi iktidarı', fikirlerinde kendini sınırlandırır; tek başına hayırsevercilik de yetişkin eğitim merkezleri kurmanın ötesine geçemez. Sosyalizmin vizyonunu sendikaların ve loncaların ufkunun ötesine götüren, eğitim projesidir. Partiler, sınıfın içgüdü, sosyalizmin ise bilinç yükselmesi olduğu inancının gücüyle yaratılmıştır. Okulun görevi de bu anlamda kuluçkaya yatırmak değil, üretilendir. Bu, eğitim sorunlarına bu kadar odaklanılmış olmasını da açıklar. "Açılan her okula karşılık bir hapisane kapanır." Özgürleşmiş ve özgürleştiren okul gizemi, işçi sınıfı partilerinin burjuva devletine bir armağanıdır.

Pek çok öğretmen (aralarında Guesde ve Jaurès de olmak üzere), bir dönem karatahta ile kürsü arasında koşturup durmuştur. Birinci Enternasyonal (1864) ve İşçi Eğitimi Birliği (1867), kadrosunu, öncülerini ve yayınlarını paylaşmıştır. Paris Komünü'nün ilk eylemlerinden biri, Eduard Vaillant başkanlığında bir Eğitim Komisyonu kurmak olmuştur. Komün'ün bastırılmasıyla Yeni Kaledonya'ya gönderilen Louise Michel, orada derhal Kanaklar için bir okul açmıştır (kâğıt hamuru ve matbaa harfleri bulmuş olsaydı, şüphe yok ki adanın ilk gazetesini de çıkarırdı). 1920'deki başlangıcından itibaren Fransız Komünist Partisi, öğretmenler ve profesörlerden oluşan yıldız kadroları yaratmıştır. Savaşlar arasında Enternasyonal'in en iyi örgütlenmiş dalı, Georges Coignot adlı bir Latinceci başkanlığında yürütülen işçi eğitim bölümüydü.

Değirmen işçileri, birinci sanayi devrimi sırasında komünist hâyale bir odak sağlamış; ikinci devrim sırasında maden ve demir

işçileri bu rolü devralmışlardır. Fakat yalın ve anlamlı alçak gönüllülüğüyle örgütlü sosyalizmin kökenlerinin, ne dereceye kadar Aydınlanma'nın endüstri öncesi kültür içinde yattığını gösteren kişi, ilkokul öğretmenidir. Tarlanın ve sayfanın çocuğu eski komünist Gérard Belloin, Direniş'le aydınlanmış, kendi kendini yetiştirmiş birisi olarak, militan ekolojinin dikkat çekici bir örneğini hatıralarında anlatıyor: “Küçük gruplar halinde, geceyi kapı altlarından ya da posta kutularına bildiri atarak geçirdiğimiz zaman, eve dönerken, kendimizi dersini bitirmiş bir öğretmen gibi yücelmiş hissederdik.” Belloin, partide puan kazanmak için değil, saf bir adanmışlıkla yoluna devam etmişti. O günlerde (1950lerde Loire kıyılarındayız):

Hiç kimse bir öğretmenin toplumsal duruşuna hakaret etmeyi ya da kendisine mâl olan kişisel gayretin derecesinden şüphe etmeyi aklından bile geçirmezdi. Toplumsal sınıf açıklamasının yerine geçen genel kabul gören değerler terazisine göre, durum tam tersiydi. Yerelde bilgi depoları olarak görülen, doktor, rahip, vergi toplayıcısı, noter ve eczacıların yanı sıra bir tek öğretmenlerdi... Öğrenmeye, kitaplara ve entelektüellere karşı herkes tarafından duyulan kutsanmış saygıyla doluyduk.¹¹

Bu saygının ayinsel doğası, hem Belloin ve benzerleri gibi en iyileri, hem de onları etraflarını sararak ezecek olan en kötülerini bilgilendiriyordu. Stalinizmin tohumu ansiklopediciliğin açıklığında, aptallık zekânın içinde yatıyordu. Yöneticiler ile yönetenler arasında fena bir ayırım baş göstermişti. Entelektüel otorite, siyasal egemenliğin zemini olmuştu. Bilgi ulusallaşmıştı; çünkü doktrinlerin, tıpkı tapınaklar ya da ülkeler gibi sınırlara ve bu sınırları koruyacak silahlı memurlara ihtiyacı vardı. En cahil despot, kendini bilginin defneyapraklarından tacını giymiş bir halde buluyordu. Akademizm, müze-mani ve Sovyet toplumlarını dolduran naftalin kokusu, 'gelenek' formu bir gelecek normu haline geldiğinde bir salgın halini alıyordu. Bu, arşivlerin, yenilik karşısındaki intikamıydı. Sovyet söyleminin didaktizmi, hantallığı, katılığı ve ahlâki kasveti, bir okulun düşüncenin yerini almasıyla ve onu demir bir yumrukla dize getirmesiyle varılan noktaydı. El kitabı, ders programı olmuştu ve sonuç, kaba basitleştirmeler, basmakalıplar ve boş laftı.

11) Belloin, *Nos rêves, camarades*.

Sosyalist kültür, paradoksal olarak 'aristokrat' denemese de 'burjuva' değerleri yansıtan elitist bir ders programına bağlanmıştır; bunun çözülüşü de sosyalizmin çözülüşünü oldukça hızlandırmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında sosyalizmi, teknik bilgiyi, ticareti, sanayi-yi, hatta matematiği küçümseyen, onun yerine yaşayan diller olarak Latince ve Yunanca öğreten bir eğitim, evreni karakterize ediyordu. Bugünün okuyucusu açısından, komünistler tarafından 'Bolşevikleştirilmesi'nden ve sosyalistler tarafından standartlaştırılmasından önceki Fransız işçi sınıfı hareketinin arşivlerini temizlemek, *Hello!* dergisinden *Metaphysics and Ethics Review*'e (Metafizik ve Etik Dergisi) atlamak olurdu. Jaurès ve Blum, tıpkı karşıtları Barrès ve Marurras gibi, Marx ve Troçki'yle aynı kültürel birikime sahiptiler. Jaurès ile Barrès arasında, Jaurès ile herhangi bir günümüz sosyalist lideri arasında olduğundan daha fazla benzerlik gözleniyordu. Bunun sebebi, Jaurès'un tatil okumasının *De natura rerum*'u orijinalinden okumak olmasıydı. Blum ise bir Lucretius çevirisiyle dinlenmekten hoşlanırdı. Bugünün sosyalist fili ise, daha çok en çok satanlar listesinden bir kitap ya da Frangilizce bir gazete alacaktır eline. En çok tutulanları değil de, bir Lucretius tercih edecek olursa, çok geçmeden liderliğini kaybedecektir. Hayvan, yaşama ortamını oluşturacakken; yaşama ortamı, hayvanı oluşturmaktadır.

Kutsal Günlük Gazete

Kitap, okul, gazete: parti militanının gözünde en önemli vurgu, sonuncusundadır. Birincisi, kısa ömürlü, işçi sınıfı yayınları Fransa'da 1830 ile 1840 arasında yayınlanmıştır. Hatta Buhez'in yazmış olduğu *L'Atelier*, 1840'ta 'işçi sınıfı' terimini ilk kez kullanmıştır. Geçiş dönemi çok önemlidir, çünkü tam da o zaman 'bir okul yaratma' söylemi, 'bir parti yaratma'ya dönüşmüştür. Kilise için günlük gazete bir artıdır; parti içinse zorunluluktur. *L'Humanité* Fransız Komünist Partisi için *La Croix*'nın din adamları için asla olmayacağı kadar stratejiktir. Matbaanın bulunmasından önce ve sonra, kiliseler kurulmuş, kiliseler kaldırılmıştır. Fakat 1860'lardaki popüler gazetelerin ortaya çıkmasından önce hiçbir işçi sınıfı partisi var olmamıştır. Sosyalist ideoloji, parti denen form süresince de var olmuştur. Parti formu ise parti günlük yayınları kadar, yani yaklaşık yüz yıllık bir süredir var olmuştur. Örneğin, Belçikalı sosyalistlerin yayın organı olan *Le Peuple*, doksan dört

yaşında, 1979'da onurlu bir biçimde yayın hayatına veda etmiştir. Jaurès'le birlikte evrensel oy hakkı, kadınların kurtuluşu ve insan hakları için mücadele etmiştir. Ondan sonraysa zar zor ayakta kalabilmiş, yalnızca adı kalarak başka bir şey haline dönüşmüştür.

“Gazete yalnızca bir kolektif propagandacı ve ajitatör değildir, aynı zamanda bir kolektif örgütçüdür” (Lenin). Yayılırken birleştirir, bir mübadele ve ilişkiler ağı yaratır. Jaurès, Lenin ve Troçki aynı işleri yapmıştır (yazı, dizgi, basım, dağıtım). Tıpkı onlar gibi Vallès *Le Cri du Peuple*'de, Elisée Reclus *Le Révolté*'de, Jean Grave *Temps nouveaux*'da bu işleri yapmıştır. Referans noktası Marx, Bakunin ya da Fourier olsun, basılı sözcükler eylemci biçmek için ekilmiştir. Lenin, partisini *Iskra* ile, Guesde *L'Egalité* ile, Jaurès ise *La Petite République* ile kurmuştur. Cabet, İkaruşçu rüyasını, Marx ve Engels'den aldığı araç ve yöntemlerle yaygınlaştırmıştır.

Siyasal bir haber bülteninin ciddi çıkarımları vardı, insanların içinde bir İnsan düşüncesinin aktif olarak düşünülmesine tanıklık ediyordu, kısa vadede uzun erimliydi. Medya holdinglerinin ürünü olan anaakım gazetelerse kara kutular olarak görülür: olaylar içeri girer, bilgi dışarı çıkar. Bir sınıfa ya da partiye ait gazeteninse farklı bir rolü vardır; bir dünya görüşünü küçük bir değişime, bir felsefi sistemiyse günlük sloganlara dönüştürür. Olaylar, bir fikir merkezli ya da bir fikrin altında, bireysel enerjiler önderlik merkezli ya da bir önderliğin altında verilir. Bir ayna olan gazeteye karşıt olarak, bir yol gösterici olarak gazete, Kant'ın şemaya biçtiği rolü yerine getirir; saf kavram ile görüngüler arasında bir arabulucu ve tercümandır. Sosyalist basın geleceğinde bu doktrinin yazarı, kendi ara bulucusudur; bugünkü versiyonu olan çağdaş güzel yazı yazarından onu ayıran da budur. “Entelektüeller, kendi mesleklerinin yanı sıra daima matbaacılık da yapmalıdırlar,” diye yazar Andler, *Lucien Herr'in Hayatı* adlı kitabında, “Öyle bir zaman gelecek ki, yazarlar ve bilimciler linotipin nasıl kullanılacağını öğrenecekler. Bir kitap basmak isterlerse, nasıl ki sürmek için araba kiralatabiliyorsa, bir rotatif baskı makinesi kiralayabilecekler.”¹²

Herr'in kendisi bu alanda bir öncüdür. Ecole Normale'de kütüphanecidir, Jaurès ve Blum'u teşvik etmiştir, yıllar boyunca *L'Humanité*'de (ismini de kendisi bulmuştur) dış haber sayfasının anonim editörlüğünü yapmıştır. Aragon, Nizan ve D'Astier de bu anlamda el-

12) Charles Andler, *La Vie de Lucien Herr*, Paris 1977.

lerinden geleni yapmışlardır. Yakın zamana kadar baskı bilgisi ve bir matbaa yönetmek, bu işi başkalarına bırakamayan entelektüellerin kaçınılmaz işlerindendi; kendi kendilerinin baş yazarları, metin yazarları, son okuyucuları, tasarımcıları ve patronları olmayı tercih ediyorlardı. Gazeteyi ve yayını yönetmek çoğu zaman çakışıyordu; bir liderin cahil olması söz konusu olamazdı. Siyasal dergi, entelektüellerin güç mücadeleleri için dahili bir organ görevi görürken, gazete, vassıfsızları ve amatörleri hedeflemektedir. Lenin'in deyişiyle gazete, 'öncü teori' ile 'sınıfın kendiliğinden hareketi' arasında bir köprü kuruyordu; ya da Jaurès'in deyişiyle 'metafizik' ile 'dünya' arasında. Düşünür ile işçiyi birleştiriyordu. Sosyalizm adına entelektüel ile halk arasında, cumhuriyetçilerin okulla sağladığı bağı kuruyordu.

Matbaa böyle bir değişimin merkezi buluşma noktası olarak kaldığı sürece, büyük yazardan matbaacıya kadar siyaset ve entelektüellik mesleklerinin ortak bir tabanı oluyordu. Bu olmayınca, kalem ile torna birbirlerine sırtlarını dönüyorlardı. Politikacıların oy peşinde koşan teknisyenler olarak uzmanlaşması, matbaa sektörü, dergicilik ve yayıncılıkla eşzamanlı olmuştur. 17. yüzyıldan 20 yüzyıla kadar matbaalar çapraz etkileşimin kaçınılmaz olduğu buluşma yerleri, farklı meslek ve sınıflardan insanların haberleşme noktalarıydı. Fakat yazarlar ve parlamenterler artık aynı ortak araçları kullanmıyorlar. Bir zamanlar pratik ve profesyonel olan bir ilişki, şimdi kokteyl partileri saçmalığına indirgenmiş durumda.

Parti

Siyasal partinin ve buna mukabil olarak sosyalist projenin çözümlenmesine ilişkin çok şey yazıldı. Fakat büyük ölçüde görmezden gelinen bir faktör, yazılı olandan (esnek, merkezlessiz, uygun maliyetli) işitsel-görsel olana (endüstriyel, pahalı) geçiş ve matbaanın öneminin azalması ile basım tekniklerinin değişmesidir. Fotokompozisyon, işçi hareketinin son kültürel temellerini de ortadan kaldırmıştır. Hem kitap üreticilerinin zanaatı, hem de geleneksel bilgiler ve yorumcular kastı teknolojik olarak fazla kalmıştır. Matbaa öncülüğünü yitirince, eleştirel entelektüel kendi çevresini, sosyalist politika referansını yitirmiş, üçü de krize girmiştir. Eğer 'basının ilk özgürlüğü onun bir endüstri olmaması' ise şunu eklemek gerekir ki, 1881'den 1971'e kadar basın bir endüstridir *de*.

Şimdiyse her şeyden önce bir endüstridir. 1904'te Herr, Blum ve bir kütüphaneci, avukat ve akademisyen olan Lévy-Bruhl'un ilk baskısı 138 bin kopya olarak basılan ve 850 bin franklık tek bir aboneyle yola çıkan *L'Humanité* gibi bir günlük yayını nasıl kurmuş olduğunu anlamak oldukça zor. Medya şirketleri hacimleriyle birlikte niteliklerini de değiştirdiler. Başlıkların kısalığı, reklam bütçelerinin ağırlığının hesaplanması, gerekli yatırım boyutu, bir gazete yönetmeninin fiyatını cüzdan ve bir avuç beş parasız entelektüelin teknik kapasitesinin çok çok üzerine çıkarmıştır.

Basın düzeyinde matbaa üreticisinin kendi üretim aracından ayrılması, siyaset alanında teorinin pratikten ayrılmasına denk düşer. Her ne kadar hâlâ adına 'parti' denen ve umarsız temsilcilerine iç bültenler gönderen seçim makineleri olsa da, eylem ile geleceği birbirine bağlayan yay kırıldığında, partiler ile entelektüeller arasındaki bağ da ortadan kalkmıştır. Partiler alternatif fikirlerin kaynağı olmaktan çıkmışlar, yazarlar ve düşünürler de yayın ağlarının kendi başlarına bir endüstriyel ve ticari hayata sahip olmasıyla birlikte kendi yollarına bakmak durumunda kalmışlardır. Bu, ütopyik ideolojiye olduğu kadar, entelektüel yaratıma da yabancıdır. Grafosferden videosfere geçiş, partinin teknik tabanı ile doktriner mantığı arasındaki bağlantıyı koparmıştır. Sol ve sağ politikalar arasındaki ayrım bir muhalefet aracına dayanmaktadır: zanaat temelli gazete ağları, değerlendirme yazıları, araştırma enstitüleri, kitap kulüpleri, konferanslar, topluluklar gibi. Sosyal sınıflar olmaksızın sınıf mücadelesi de yoktur; ancak bir fikir çarpışması olmadan da gerçek bir mücadele, polemik olmadan siyaset olamaz. Radyo dalgaları savaşında para tek güç olduğunda fikirler savaşı da yürütülemez. Bunun yerine, imajlar ve kişilikler mücadelesi, atlatma haberler ve konuşma alıntıları savaşları gelir. Buradaysa (siyasal) partilere gerek yoktur.

Sosyalist kongrelerin akışı, eskiden, altı ay sonra tam haliyle basılır ve bir sonraki oturuma kadar kutsal kitap muamelesi görürdü. Fransız işçi hareketini birleştiren 1879 Marseilles Kongresi'nin basımı 800 sayfa tutmuştu. Siyasal dünya, hiçbir zaman bugünkü kadar çok forum, konferans ve kongre görmemiştir. Ancak bu toplantıların basılı kayıtlarını kitapçılarda aramak nafîle çabadır. Katılımcılar giysilerden bahseder gibi fikirlerinden 'bahsederler'. (Basılı) önergeler televizyona uygun şampiyonlar arasındaki taktik ittifaklar için yalnızca bahanelerdir. Mediolojik terimlerle, tartışmalar basılmamasının gerçekte

fikirilere ihtiyaç duyulmadığını söylemek biraz abartı olur; ama sadece, yeni performans testi olan televizyonun bunlara ihtiyacı yoktur. Böylece, parti programları yerine yeni 'anti-ideolojik' ideoloji ve kişisel öneriler geçer, teorik konumların yerini kişisel konumlar alır.

Niceliksel olarak, tabii ki kitaplar, okullar ve gazeteler her zamankinden daha etkin. Oldukça fazla sayıda kitap, öğrenci, yazar ve yayıncı var. Fakat medyasferler bir istatistik meselesi değildir. Hatta biçim tutulması ile içerik artışı arasında, verim oranı ile statüsü arasında ters bir ilişki bile olabilir. Kitle eğitimi, üniversite ya da okulun sembolizmini önce seyreltti, ardından da mahvetti. Eğitim şimdi bir kamu hizmeti, tıpkı metro ve elektrik hizmeti gibi, öğrencilerden çok müşterilerle uğraşan bir alan. Grafosfer döneminde olduğundan çok daha fazla halk kütüphanesi videosfer döneminde mevcut. Fakat 'insan ruhunun atölyesi' (Abbé Grégoire) olarak tabir edilen şey, geçici bir bilgi ulaşımı haline geliyor. Daha önce hiç bu kadar çok kitap (Fransa'da her yıl 35 bin yeni başlık yayınlanıyor) ya da bu kadar çok basım adedi olmamıştı. Ama okuyuculuk azalıyor ve kitabın aurası, ya da bu auradan geriye kalan yazarın yüzüne aktarılıyor, çünkü televizyonda görülen yazarın yüzü oluyor. İstisnai olarak, basılı söz hâlâ öldürebiliyor. Fakat herhangi bir şeye hayat verebiliyor mu? Verebiliyorsa da, neye hayat veriyor?

Zaman, Hız ve Çevre

Cevabın ilk unsuru, geçiciliktir. Yayılma metaforları, ister ısı, ister sıvılar için olsun, oldukça yavaş bir sürece denk düşme eğilimindedir. 1850'de ya da 1880'de, ilk anda fark edilmeyen bir fikir sonsuza kadar yok olmazdı. Kimyanın işlemek için vakti vardı. Bir mesaj rafta durabilir, bir sonraki karşılaşmayı bekleyebilirdi. Bu geciken hareket mekanizmasının en iyi örneği Marx'ın eserlerinin etkisinin yayılarak genişlemesidir. Onun yayımlanmış eserlerinin etkisini göstermesi 20-30 yıl almıştır. Üretim ve aktarımı birbirinden ayıran gecikme, doktrin nihai etkisinde önemli bir rol oynamıştır. *Kapital*'in birinci cildinin ilk Fransızca baskısının satılması 25 yıl sürmüştür. Kitabın önsözünde yer alan meşhur 1872 tarihli "Yurttaş Maurice Lechâtre'a Mektup"ta Marx şöyle yazmaktadır: "*Das Kapital*'in çevirisini kısım kısım yayınlama fikrine katılıyorum. Bu biçimiyle, çalışma, işçi sınıfı açısından daha erişilebilir olacaktır. Bu düşünce de benim gözümde diğer bütün

düşüncelere baskın geliyor.” Adı geçen işçi sınıfının sömürüldüğü bilgisine ‘ulaşması’ bir süre daha alacaktı. 1872 ve 1875 arasında, Lechâtre 40’ar sayfadan oluşan 44 bölüm bastı. İlk kısım 10 bin kopya olarak çıktı ve 10 santimden satıldı. İlk gün satışlar tavan yaptı: 234 kopya satıldı. Sonra felaket geldi. Reklam vermek için para yoktu, hiçbir siyasal örgütten destek alınmamıştı. Ancak 25 yıl sonra, Jules Guesde’in Parti Ouvrier’inin yardımıyla kalan kitapçıklar da satılabildi.¹³ Aslında, ancak 1890’da, yani Marx’ın ölümünden yedi yıl sonrasında *Kapital*, bir avuç militan ve bilimsel gruplar arasında ciddiye alınmaya başladı. O zamana kadar, yalnızca kısaltılmış haliyle okunmuş (Deville’in 1883’te yaptığı kısaltılmış baskı 253 sayfaydı) ya da Lafargue’inki gibi seminerlerde sunulmuştu.

Londra’da Almanca olarak basılan *Komünist Manifesto* ancak küçük bir dalga yaratabildi. 1871’de, Komün zamanında ‘bibliyografik merak unsuru’ olarak ele alınıyordu. Fransızca’da yazıldığından 24 yıl sonra, Marx’ın kızı Laura Lafargue’in izniyle 1872’de basılabildi. 1885’te mütevazı bir başarı göstermeye başladı. *Felsefenin Sefaleti*, Haziran 1847’de Paris’te Marx’ın kendi çabalarıyla basıldı. Altı ay sonunda 96 kopya satın alınmıştı. Yayıncı, yazarın arkadaşlarına ücretsiz örnekler göndererek, yalnızca 15 sou paketlenme ve postalama masraflarını istemişti: her biri ona ödeme yaptı. Alfred Sudre’nin 532 sayfalık *Histoire du Communisme* kitabında Marx ve Engels’den bahseden tek satır yoktu. *Kapital*’in ilk baskısı hakkında Fransızca olarak yalnızca iki değerlendirme yazısı çıktı; ikisi de bilinmeyen üst tabaka dergilerindeydi. Biri Maurice Bloch tarafından *Journal des Economistes*’te, diğeri Roberty tarafından *Philosophie Positive*’de yazıldı; yazarı “yalnızca eleştiriyor, gelecek için somut önerilerde bulunmuyor” diye eleştiriyordu. Bir İngiliz dergisinde eseri üzerine çıkan bir yazı 1881 kışında o kadar nadir bir olaydı ki, Marx bu yazıyı “son anlarını aydınlatmak için” diye yazdığı ölüm döşeğindeki karısına gösterecekti. Bu yazarın, hayatı ve konumu insan bilimleri alanında birçok teorik araştırma ekolü meydana getirdiği bir dünyadan geriye bakıldığında, zor kitaplarının hiçbiri infial yaratmayan ve pratik olarak bilinmeyen bir yazarın, yüz yıl boyunca bütün dünyayı nasıl bu kadar ‘bilgilendirdiği’ bir soru işaretidir.

İkinci unsur, çevredir. 140 milyon yıllık Mezozoik çağı boyunca memeliler, dünyaya yayılma fırsatı bulamamışlardı. Ancak ikinci za-

13) Bkz. Maurice Dommanget; *L’Introduction du marxisme en France*, Lozan, 1969.

manın son kısmında dinazorların bir anda soyunun tükenmesiyle, oldukça gelişmiş oyuklardan çıkararak kuru toprak üzerinde çoğalmaya cüret etme fırsatı bulabildiler. Kıta kütlelerinin jeofizik yükselişinin hayırlı bir iklim değişikliği (ve buna uygun flora ve fauna) yaratmasına dek, uçan sürüngenler ve elli tonluk *brachiosaurus*'lar ile mücadele etmeleri söz konusu bile değildi; türler arasındaki hayatta kalma araçlarının oransızlığı bu denli büyüktü.

Kültürel biyotoplar da bir bu kadar nazik dengelere sahiptir. Toplumsal düşünceler ormanında, en uygun olanın hayatta kalması, mücadeleye aracında belli bir oran olduğunu varsayar. Marx, endüstri öncesi grafosferin olağanüstü ılımlı koşullarından yararlanmıştı: Bu, daha az bir dünya nüfusu ve Batı'da sınırlı bir okuryazarlık, piyasada daha az kitap olması ve tanınma için daha az mücadele etme anlamına geliyordu; silahlar aşağı yukarı eşitti. Marx, Hugo ya da Michelet'nin zamanlarında, en çok satanlara oranla 'zor' bir kitabın dolaşıma sokulma ihtimali en fazla onda bir, genellikle beşte bir oranı civarındaydı. Oysa bugün bu oran binde birdir. 1848 dolaylarında, genç Marx, her broşürünü veya süreli yayınından 1.000 kopya basabiliyordu (*Felsefenin Sefaleti* 800 kopya, *Franko-Alman Yıllığı* 1.000 kopya; bunun içinde "Yahudi Sorunu Üzerine" ve "Hegel'in Doğruluk Felsefesinin Eleştirisine Katkı" bulunmaktaydı). Birinci sınıf yazarlar da 3.000-4000 kopyanın üzerine çıkamıyorlardı. Okur oranındaki devasa gelişime rağmen, bu rakam, hâlâ siyaset teorisi, iktisadi tarih ya da sosyoloji kitapları için geçerli ortalama rakamdır. Genel eğilimin dışındaki eleştirel bir araştırmancının yazarı, 2 bin okuyucuya sahipse kendini şanslı saymalıdır. Kitleleşen medyanın sıçrama tahtasının satışlara egemen olanların elinde bulunması, aynı zamanda daha karmaşık, daha kırılğan olan ve kendine yer açma zamanı bulamayan küçük, akademik ürünlerin ezilmesini de beraberinde getirmektedir. Bu kitaplar kendilerine yer açamaz, çünkü kitapların ortalama hayat süresi de oldukça kısalmıştır; başarılı bir yayının ömrü üç aydır, diğerleri kitapçı vitrinlerinde ancak üç hafta durabilir. Yayıncıların rakamlarında bir enflasyon olabilir; ancak ölüm oranı da oldukça artmıştır.

Öyle görünüyor ki, endüstriyel kapitalizm sembolik mallar düzlemine de ilhak etmiş olsa, kapitalizmin Marksist eleştirisi de yayılma imkânı bulamayacaktı. Marx, piyasa üretimine oranla geri kalmış olan kültürel ortamın faydasını gördü. Yüz yıl sonra, o şansı da olmayacaktı. Diğer cephelerde her şey eşit de olsa, imaj ve piyasa mantığı içinde (edebi talk-şovlar, haftalık top-on'lar), *Das Kapital* ilk

çıkıldığında olduğu şey olarak, kitapseverler nezdinde akademik bir lüks olarak kalır, ancak kitlesel bir siyasal akımın kaynağı olamazdı. Marx ve Engels iki teknolojik dönemin kesişiminde yazıyorlardı; kas gücünü hafifleten ‘mekanik makine’ çağı ile doğa güçlerini kullanan ‘enerjik makine’ çağıydı bunlar. Devlet kapitalizmiyse ikinci bir kesişimde ortaya çıktı: hareket eden makine ve bilgi veren makine; yani, araba ve televizyon. Aynı şekilde, komünist çıkış ve inişin yaşandığı yüzyıl da iki dönem eksenindeydi: iki tür hafıza; yani lâfzî ve analogik. ‘Bilimsel sosyalizm’, elektromekanik aktarımdan (rotatif baskı, telgraf) elektronik yayına geçişe ayak uyduramayacaktı. Tek parti telefonla uyumlu değildi; kablo suza dayanabildi, ama transistörlü radyo bir sınırdı. Katot tüpü ve silikon çip bütün krizi ifade etti. Sınır ötesine radyo yayınları kalıntıları süpürdü ve canlı yayın yapan uydu, cenazenin habercisi oldu.

Sosyalizminki gibi bir kültürel yeniden üretimde meydana gelen kriz, bir zamanlar toplumu birarada tutan ekstra-kültürel ve hatta anti-kültürel faktörleri de hesaba katmak zorundadır. Böyle bir durumda, savaş-sonrası çağda Troçkizmin Amernika Birleşik Devletleri’ndeki tükenişini kaydeden ve gezegendeki bütün ideolojilerin öldüğü önermesini ortaya atan Amerikan Troçkistine öykündüğümüzün farkında olmalıyız. Oysa kültürü ‘bir kültür’le, bir çağı ‘zamanın sona erışıyle karıştırmak, gelenekselci olan kişinin geleneksel hatasıdır. Her yıkılış bir Rönesans habercisidir, ön kapıdan kaçıp giden tanrılar da er geç pencereden içeri geri dönerler.

Hapishane, Sürgün, Telefon

Bir Müslüman ya da bir Hristiyan gibi, bir militan hiçbir zaman gerçekten yalnız değildir; her zaman için kolektifin bir parçasıdır. Siyasal bağlılık, grubun imajının bireye geçişiyle ilerler. Militanın aidiyet duygusunun yoğunluğu, inisiyatif kapasitesinin de bir ölçütüdür. Etoloji, primatlar topluluğunun, çevresinin düşmanlığına oranla sıkı bağları olduğunu bizlere öğretmiştir. Bu anlamda, devrimciler de, bütün inananlar gibi, çoğundan biraz daha primattır.* İç organlarından kaynaklanan bir sürgün ve hapishane ihtiyaçları vardır. İnatla isyankâr olan düşünce ortamının yaratılması için gerekli tarihsel koşullar bunlardır. Bürokrasiye geçen ‘işçi hareketi’ bölünmüştür, çünkü kıs-

*) Primat: Dişleri tam olan ve elleri kavrama özelliğine sahip plasentalı memeli. (ç.n.)

kanlısı 'ezilen' statüsü, tehlikeli 'ezen' konumuyla değiştiği anda, beyni işlemeyi bırakmıştır. Bu yüzden, Doğu Avrupa muhalifleri, eski isyankâr entelijansiya, hapishane ve sürgün başta olmak üzere bütün kaynaklarına yeniden sahip olmaya başlamalarıyla birlikte, yönetici bürokratlar karşısında muazzam bir manevi üstünlük elde etmişlerdir. Sosyalizmin bir yüzyıl süren genişleme ve daralmasından çıkarılacak ders: Baskı olduğu sürece, umut vardı.

Açıklamak gerekirse, sosyalizm, düşman bir ortam içinde yayılmanın karşı-aracını oluşturma girişimiydi. Bu biçimsiz uzamda, dayanışmanın mikro devreleri kendileri için ufak bir çevre yaratmamış olsa fikir bir 'ideoloji' olabilir miydi? Direnme kapasitelerini onları dışardan kuşatan güçlere borçlu olan ucuz, sürdürülebilir bilgi ağları, alternatif topluluklar ve karşı kültürler. Kıvılcımı yazılı mitten toplumsal harekete sıçratmak için işçi kurtuluşunun elektrik teknisyenleri. ana kabloları kopararak kendilerininkini bağlamalıydılar. Yeraltı örgütlenme yöntemleri burjuvazinin radyo parazitleri ve müdahalesine karşı proleter telgrafi korumak açısından bir muhafaza oluşturuyordu. Gizlilik romantizmi, esas olarak bir iletişim pragmatizmiydi. Geçmiş iki yüzyıl boyunca devrimin ayak izlerini takip etmek, kişiyi Rabelais'in 'mırıldanma ve kurgu' için kaçınılmaz alanlar olarak tasvir ettiği koruyucu duvarlar ve kuytu köşelere sıkıştırıyordu.

Her akşam aynı haber bülteninin dört versiyonuyla meşgul olan bütün gözler ve kulaklarla, hücre ya da kastın duvarları önce delindi, sonrasında radyo dalgaları tarafından patlatıldı. O ana kadar, dış dünyadan bir basınç ya da ısı farkı yaratma konusunda az ya da çok başarılı olmuşlardı. Sembolik akımların homojenleştirilmesi uyumsuz çekirdeği ortak bir baskın gaz içinde eritme eğilimindeydi. Artık bütün toplumsal grupların temel arayüzü olan televizyon, iç ve dış arasındaki sınırları aşındırıyor, bilgiye erişimi aynı düzeye getiriyordu. Televizyon haberleri sekiz saatlik bir tartışmanın özünü bana iletirken ve karşı komşum vaktini harcamaksızın benim partimle ilgili en az benim kadar bilgi sahibiyken, ben, tabanda bir militan olarak neden parti toplantılarına gitmeye zahmet etmeliydim ki? Gazeteciye gelince, o da en az parti lideri kadar bilgi sahibidir, çünkü herkesle konuşur. Televizyonun ideolojik gücü, partinin gücünü aşar, çünkü nüfusu örgütlenme şekli, bütün özel grupları kapsar ve homojenleştirir.

Buna karşıt olarak, devrimci sosyalistin, iki ayrıcalıklı evrimsel kavuşu, sürgün ile hapishanedir. Hapishane yoğunlaşmak için, sürgün

bir kampanya yürütmek içindir. Okuma ve yazma tanımı gereği lüks arayışlardır; çünkü boş zaman gerektirirler. 19. yüzyılın polis zindanlarından başka nerede insanın bu kadar vakti olabilir ki? Hapishane, muhalifin ikinci üniversitesidir; yüksek öğrenimini tamamladığı ve en büyük ahlâki farkındalığı kazandığı yeridir. “Bir adam on beş gün içinde asılacağını bildiğinde,” der Samuel Johnson, “zihni çok iyi konsantre olur”. Ve Proudhon: ‘Her şeyimi umutsuzluğa borçluyum.’ Bürokrat, hapishanelerden çıkan entelektüellere dikkat et: olgunlaştılar ve kaslandılar. Batı’daki kapitalizme ve Doğu’daki komünizme karşı toplumsal protestonun laboratuvarları, diktatörlerin gözaltı merkezleri ve hapishanelerdir. Sağdan ve soldan, devrimciler ve karşı devrimciler (Joseph de Maistre ya da Soljenitsin, Dostoyevski ya da Maurras) bu mediolojik ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Ortodoks din, Sovyet ceza kolonilerinden, oraya girdiğinden daha güçlü çıkmıştır.

1840’tan 1930’lara Avrupa hapishanelerinin onur listesi, Marksist seçilmişlere bir yoklama yapar. Doğuda Stalinist çalışma kampında (ve Victor Serge’yle) son bulur. Batı’da sermayenin hapishaneleri, anti-kapitalist bir zincirin halkalarını oluşturur: Babeuf’ten Proudhon’a, Gramsci’ye; Blanqui’den Bebel’e, Guesde’e. Lenin’in ilk büyük eseri olan ve bir St. Petersburg hapishanesinde yazmaya başladığı *Rusya’da Kapitalizmin Gelişimi*’ni tamamlamasını sağlayan Sibirya’ya sürgün edilmesi olmuştur. Liebknecht, Luxemburg, Troçki, Blum (ki en önemli eserini hapishanede yazmıştır): Sosyalist düşüncede iz bırakan bu kişilerin çoğu parmaklıklar arkasında kalmıştır. ‘Marx-ve-Engels’i bize, gençliğinde sürgün edilmeleri armağan etmiştir. Yarım yüzyıl boyunca Rus entelijansiyasının çoğu Çar rejimi tarafından gizliliğe ve bu sayede örgütlenmeye itilmiştir. Fransız sosyalizmi İngiltere’de doğmuştur; İtalyan, Çin ve Vietnam komünizmi ise Fransa’da. Her yerden kovulan eski sosyalizm sınır geçmeye alışmış ve Avrupa kültürünün saf bir ürünü olmuştur. “Uygarlığın seviyesi,” der Lucien Herr, “kozmpolitleşme derecesine göre ölçülebilir”. Toprağından sökülme, kıyaslama yapabilmeyi sağlayarak zihni harekete geçirir, her zaman iyi bir başlangıçtır.

Stalin ve Mao, yoklamada yok gözükmemektedir. Stalin Rusya’dan dışarı nadiren adımını atmıştır, Mao da Çin’den dışarı çıkmamış (Moskova’ya gitmesi dışında, ki o zaman da dışarıyı görmemek için kendini içeri kapatmış). Sosyal feodalizmin despotlarının sabit kökleri vardı. Kural olarak, büyük paranoyaklar, yalnızca kendi ana

dillerini konuşurlar. Topraklarına perçinlenmişlerdir, ötekini hiç merak etmezler; ona meydan okumak ya da onunla kaynaşmak gibi bir dürtüleri yoktur. Otokratlar seyahat etmekten korkar; yollarını şaşırılmaktan ve tatsız karşılaşmalardan çekinirler.

Yine de, medyasfer diasporaları eski üretkenliklerinden arındırılmış gibi görünüyor. Eskiden yayılma, yazı mübadelesine izin vererek entelektüel üretkenliğe yarardı. Bedenler daha az görüşürdü ama zihinler yakın temas halindeydi. Sosyalist yazının mektup sanatına borcunu düşünün: Marx ve Engels teorilerinin yarısını mektuplarda geliştiriyordu ve fiili olarak siyasal eylemlerinin tamamı pota kutusundan geçmeliydi. Birinci Enternasyonal, Marx tarafından, işçi sınıfının merkezi bir mektuplaşma bürosu olarak düşünülmüştü. Bugünlerde militanlar daha çok sosyalleşebiliyor ve birbirlerinin fikirlerini biliyorlar. Daha fazla diyalog, daha az karşıtlık anlamına gelir. Telefon, mektuplaşma sanatını yok etmiş ve süreç içinde rasyonel sistematikleştirme denemelerinin ahlâki duruşunu azaltmıştır; e-posta bu kaybı yerine koyamamıştır. Telefonu nadiren karışık bir dizi ilke ve temayı aktarmak için kullanırız; daha çok muhabbet etmek amacıyla ona başvururuz. Genel söylem, yakınlığın ve gündelik hayatın tuzaklarına endeksli hale gelmiştir. Cep telefonu, internet, dizüstü bilgisayar ve uçak, uluslararasılaşmak açısından iyidir; fakat enternasyonalizm için, öldürücü olacak bir şekilde dayanışmayı daha az organik hale getirirler. Kişisel ilişkilerin alanını geliştirir ama bunu ilişkileri özelleştirerek yaparlar. Küreselleştirirken özelleştirirler. Cep telefonu kalıcı bir birebir ilişkidir. Evrensel olanı aklımızdan çıkarır.

Öyleyse, sosyalizmin krizi, kurucu ilkelerini geri kazansa bile, kültürel mantığına, düşünce üretimi ve yayılımı devrelerine geri dönmeyecek olmasıdır. Grafosferin yıkılışı, onu silahlarını toplayıp videosfere katılmaya zorlamıştır, ki videosferin düşünce ağlarının kültürü üzerinde korkunç zararları vardır. Pratik bir örnek: Ne olup bittiğini öğrenmek isteyen biri televizyona bakmalıdır, yani evinde oturmalıdır. Burjuva ev hapsinin altında, 'insanın evi onun kalesidir' düşüncesi yatar ve orada her zaman bir 'her insan kendisi için' saklıdır. Yurttaşın demobilizasyonu, seyircinin fiziksel hareketsizliğiyle başlar.

Logosfer, grafosfer ve videosferden; söz, basın ve ekrandan oluşan bu 'üç durum'dan, toplumsal düşüncenin başka hangi çağrışımlarını çıkarabiliriz? Her toplumsal ortaklıkta var olan bir dizi normu tabulaştırmak ve takip eden her aşamada onlara denk düşen özel tarzlar ve biçimler bulmak mümkündür (bkz. bir önceki sayfadaki

	Logosfer (yazı)	Grafosfer (basım)	Videosfer (işitsel-görsel)
Grup ideali, siyasal eğilim	Bir (şehir, imparatorluk, krallık); mütlakiyetçilik	Hepsi (ulus, halk, devlet); milliyetçilik ve totoliteryenlik	Her Biri (nüfus, toplum, dünya); bireycilik ve anomi
Zaman figürü; vektör	Daire (Sonsuz, tekrar); geçmiş yönelimli	Çizgi (tarif, ilerleme); gelecek yönelimli	Nokta (mevcut olaylar); kendi merkezli, şimdi kültü
Kurallara uygun nesil	Yaşlılık	Yetişkinlik	Gençlik
Manevi sınıf	Kilise (mesihler, din adamları)	Entelijansiya (profesörler, doktorlar)	Medya (yayıncılar ve televizyoncular)
Meşrulaştırın referans	ilahi (çünkü kutsaldır)	ideal (çünkü doğrudur)	Etkili (çünkü işe yarar)
İtici güç	İnanç (fanatizm)	Kanun (dogmatizm)	Fikir (rölativizm)
Bireyin konumu	Teba (emredilmek üzere)	Yurttaş (ikna edilmek üzere)	Tüketici (cezbedilmek üzere)
Özdeşilen mit	Aziz	Kahraman	Ünlü
Kişisel otorite ölçütü	“Tanrı bana dedi”	“Okudum”	“TV’de gördüm”
Sembolik otoritenin temeli	Görünmeyen	Okunan	Görünen
Öznel çekim merkezi	Ruh	Bilinç	Beden

tablo). Bu yüzden, logosferin sembolik otoritesi görünmez olandır; grafosferindeki basılı sözdür; videosferindeki görünür olandır. Bireyin konumu: özne, yurttaş ve tüketicidir. Kişisel otorite ölçütü: “Tanrı bana dedi”, “Okudum” ve “Televizyonda gördüm”dür.

Yine de tarihsel zaman içinde bir sıra izleyen bu üç rejimin de her biri kendi egemen biçim ve tarzlarını dayatır. Şu kesindir ki, her birimizde bu zamanların her biri aynı anda vardır. Her birimizin içinde kaligrafik bir Doğu, basılı bir Batı ve büyük ekran bir Amerika bulunur. Kendi özel konularını kaybetmeksizin, kıtalar içimizde uzlaşır. Her birimiz, aynı zamanda, Tanrı, Akıl ve Duygu; teokrat, ideokrat ve videokrat; aziz, kahraman ve yıldızdır. Zamanın dışında durduğumuzu hayal ederiz; kendi yüzyılımızı düşünür; akşama ne yapacağımızı merak ederiz.

(Türkçesi: Ayşe Bilge Aknam)